

یکپارچه‌سازی خدمات کتابخانه‌های دیجیتالی

■ مریم صابری^۱

کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات

کتابخانه دیجیتال یک

فرآیند است. یعنی

دیجیتالی شدن یک

کتابخانه از یک مرحله

شروع و به تدریج

به مرحله تبدیل به

کتابخانه دیجیتال

می‌رسد

معرفی

دومین سخنرانی علمی پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران در سال ۱۳۸۹ با عنوان «یکپارچه‌سازی خدمات کتابخانه‌های دیجیتالی» و سخنان آقای دکتر مهدی علیپورحافظی، دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی از دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات تهران چهارشنبه ۱۳۸۹/۳/۲۶ ساعت ۱۴ الی ۱۶ در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران تالار اجتماعات برگزار شد. افرادی از کتابخانه ملی و مرکز اسناد جمهوری اسلامی ایران، مرکز تحقیقات و سیاست علمی کشور، دانشگاه تربیت معلم، دانشگاه تهران، دانشگاه الزهرا و پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران در این نشست شرکت کرده بودند.

خلاصه سخنرانی

این سخنرانی در چهار بخش «تعریف کتابخانه دیجیتالی»، «فلسفه وجودی کتابخانه دیجیتالی»، «یکپارچه‌سازی خدمات در کتابخانه دیجیتالی: معرفی مدل‌ها»، و در نهایت «جمع‌بندی و بررسی وضعیت موجود در کشور ما» ارائه شد و مباحثی چون کتابخانه دیجیتالی چیست؟، تعاریف کتابخانه دیجیتالی با رویکردهای مختلف، عوامل مهم تأثیرگذار در ایجاد و توسعه کتابخانه دیجیتال، چالش‌های مهم در دسترسی به اطلاعات وب، یکپارچه‌سازی خدمات و مدل‌های آن در کتابخانه دیجیتال و در نهایت مروری بر وضعیت کتابخانه‌های دیجیتال در ایران مطرح گردید.

چیستی کتابخانه دیجیتال

علیپورحافظی صحبت خود را با بحث «چیستی کتابخانه دیجیتال» و ارائه تعاریف از دید متخصصان حوزه‌های مختلف آغاز کرد. وی گفت که رویکردهای مختلفی نسبت به مفهوم کتابخانه دیجیتال وجود دارد. برخی آن را یک مفهوم میان‌رشته‌ای می‌دانند که متخصصان حوزه‌های موضوعی مختلف همچون فناوری اطلاعات، کامپیوتر و کتابداری و اطلاع‌رسانی را درگیر خود کرده‌است، که هر یک بنا به وسعت شناخت و ارتباطی که با این مفهوم دارند، تعاریف مختلفی با رویکردهای متفاوت از آن ارائه داده‌اند؛ به‌عنوان مثال متخصصان فناوری اطلاعات و کامپیوتر با نگاهی به پایگاه‌های

اطلاعاتی کتابخانه دیجیتال را اینگونه تعریف کرده‌اند: «کتابخانه دیجیتال علاوه بر محتویات پایگاه اطلاعاتی، اطلاعات تمام‌متن اشیاء دیجیتال را هم شامل می‌شود». در رویکردی کاربرمدارتر، پروفیسور آرمز کتابخانه دیجیتال را «پایگاه اطلاعاتی تمام‌متنی می‌داند که برای استفاده کاربران طراحی شده است». این در حالی است که پژوهشگران و متخصصان حوزه کتابداری، کتابخانه دیجیتال را مجموعه فعالیت‌های کتابداران (مجموعه‌سازی، خدمات فنی، مرجع و ...) در بستر دیجیتال می‌شناسند. وی اذعان کرد که دلیل شکست بعضی پروژه‌ها، توجه صرف به تعاریف کامپیوتری و عدم توجه به نظرات کتابداران و نیازهای کاربران بوده است.

معیارهای کتابخانه دیجیتال محور بعدی بحث «علیپورحافظی» بود که عبارتند از: گردآوری یا تولید منابع اطلاعاتی دیجیتال مبتنی بر اصول مجموعه‌سازی؛ انتخاب و سازماندهی منابع اطلاعاتی توسط کارکنان متخصص؛ دسترسی کاربران به اطلاعات تمام‌متن دیجیتال از طریق شبکه؛ اعمال مدیریت منابع اطلاعاتی بر روی فایل‌های دیجیتال و اعمال مدیریت سطح دسترسی (رعایت حق مؤلف)؛ در دسترس بودن طولانی مدت اطلاعات دیجیتال به مثابه منابع اطلاعاتی. کتابخانه‌ای که ۵ معیار فوق را داشته باشد دیجیتال است. البته باید توجه داشت که کتابخانه دیجیتال یک فرآیند است. یعنی دیجیتالی شدن یک کتابخانه از یک مرحله شروع و به تدریج به مرحله تبدیل به کتابخانه دیجیتال می‌رسد. در این فرآیند ابتدا با دگرذیسی کتابخانه از شکل سنتی به شکل دیجیتال روبرو هستیم، و آن زمانی است که امکان دسترسی کاربران به محتوای برخی منابع کتابخانه از طریق وبسایت کتابخانه مهیا می‌شود. در متون علمی این شکل کتابخانه‌ها را «کتابخانه‌های هیبرید»^۲ (دوگانه) می‌نامند. یعنی کتابخانه‌هایی که قسمتی از خدمات را به شکل سنتی و بخشی دیگر را در قالب دیجیتالی ارائه می‌کنند. در مراحل بعدی به تدریج سهم خدمات دیجیتالی بیشتر می‌شود (مثلاً ارائه خدمات جستجو، بازیابی، و یا خدمات مرجع دیجیتالی)، تا آنکه کل خدمات در قالب دیجیتالی ارائه شود. در این حالت کتابخانه از شکل هیبرید به دیجیتالی تبدیل می‌شود.

محور دیگر صحبت علیپورحافظی تأثیرگذار در ایجاد و توسعه کتابخانه‌های دیجیتال بود، وی توسعه مبانی نظری این

اطلاعات ۶، ۳. مدل پراکنده ۷

جمع‌بندی

علیپورحافظی قسمت انتهایی صحبت خود را به جمع‌بندی مباحث ارائه شده و بررسی وضعیت داخلی اختصاص داد:

۱. یکپارچه‌سازی فرآیندی به‌منظور استفاده از محتواها و خدمات شبکه کتابخانه‌ها در ارائه خدمات بهینه به کاربران است.
۲. حرکت به سمت یکپارچه‌سازی خدمات در کتابخانه‌های دیجیتال یک ضرورت است.

۳. در تفاهم‌نامه‌های همکاری باید بین کتابخانه‌ها هدف مشترک وجود داشته باشد.

۴. در ارائه خدمات و محتوای کتابخانه‌های دیجیتال باید به نیازهای کاربران توجه جدی شود. نمونه آن را می‌توانیم در طراحی کتابخانه دیجیتال کودکان مشاهده کنیم.

۵. مدل برداشت اطلاعات، بهترین مدل برای کتابخانه‌های دیجیتال است؛ زیرا مدلی ساده و وابسته به سیستم باز است و این امکان را برای کتابخانه‌های دیجیتال فراهم می‌کند که با یکدیگر ارتباط داشته باشند.

۶. استاندارد «دابلین کور» برخلاف اعتقاد بسیاری، استاندارد ابرداده‌ای مناسبی برای کتابخانه‌های دیجیتال نیست. گزینه جایگزین مناسب برای استانداردهای ابرداده‌ای در کتابخانه‌های دیجیتال مدز^۸ است که ویرایش جدید مارک^۹ ۲۱ است. همچنین زبان برنامه‌نویسی ایکس.ام.ال^{۱۰} نیز برای طراحی کتابخانه‌های دیجیتال مناسب است. بنابراین در طراحی یک کتابخانه دیجیتال با رویکرد یکپارچه‌سازی خدمات باید از استاندارد ابرداده‌ای مدز، پروتکل او.ای.آی و زبان برنامه‌نویسی ایکس.ام.ال بهره گرفت.

برگزاری بخش پرسش و پاسخ با موضوعات معرفی نمونه یکپارچه‌سازی خدمات کتابخانه دیجیتال در داخل کشور، بررسی وضعیت کتابخانه دیجیتال شرکت رزنت، مدل برداشت اطلاعات در وب ۲، امکان‌سنجی عملیاتی شدن بحث‌های تئوری مطرح شده در نشست و حق مؤلف در محیط دیجیتال به اتمام رسید.

پی‌نوشت‌ها

1. saberi@irandoc.ac.ir
2. Hybrid libraries
3. Dis-information
4. Mis-information
5. Federated search
6. Harvesting
7. Distributed
8. MODES
9. MARC21
10. XML

حوزه؛ اینترنت و شبکه جهانی وب و توسعه آن؛ ظهور پروژه‌های موفق بین‌المللی در حوزه کتابخانه دیجیتال مانند پروژه گوتنبرگ، کتابخانه دیجیتال اسکندریه، کتابخانه دیجیتال جهانی و کتابخانه دیجیتال کودکان؛ ظهور پدیده وب ۲ (وب اجتماعی) و امکان مبادله و تعامل دوجانبه بین سیستم و کاربر؛ و نیاز کاربران به توسعه مجموعه‌های کتابخانه‌های دیجیتال را به عنوان پنج عامل مهم و تأثیرگذار در پیشرفت کتابخانه‌های دیجیتال معرفی کرد.

محور دیگر بحث چالش‌های مهم در دسترسی به اطلاعات در وب بود. این بحث با این سؤال آغاز شد که چرا به سمت کتابخانه دیجیتال می‌رویم در حالی که امکان دسترسی رایگان به اطلاعات در محیط وب مهیا است؟ به عقیده علیپورحافظی پاسخ در ۴ گزینه خلاصه می‌شود: وجود اطلاعات در کنار «گز اطلاعات»^۳ و «دژ اطلاعات»^۴ و درهم آمیختگی آنها و دشواری در شناسایی و تفکیک آنها از یکدیگر؛ نبود سازماندهی مؤثر اطلاعات در محیط وب؛ بازیابی نامناسب محتواهای اطلاعاتی (ریزش کاذب) هنگام جست‌وجو در محیط وب؛ و نبود خدمات مؤثر و کارآمد در موتورهای جست‌وجو.

فلسفه وجودی کتابخانه دیجیتال

بخش بعدی با این سؤال آغاز شد: چرا کتابخانه‌های دیجیتال بوجد آمدند؟ پاسخ به این سؤال در پنج محور خلاصه می‌شود: جمع‌آوری مجموعه‌های تخصصی و ارزشمند منابع اطلاعاتی؛ سازماندهی مناسب اطلاعاتی که در محیط وب وجود ندارد؛ بازیابی مناسب محتوا؛ سرعت در دسترسی مناسب به اطلاعات مناسب؛ و خدمات اطلاعاتی مناسب و کارآمد.

یکپارچه‌سازی خدمات چیست؟

محور بعدی و نقطه عطف صحبت علیپورحافظی یکپارچه‌سازی خدمات کتابخانه‌های دیجیتال بود. به گفته وی کتابخانه‌های دیجیتالی جزایر دورافتاده بدون ارتباط با یکدیگر نیستند بلکه هدف اصلی، یکپارچه‌سازی خدمات و تسریع و تسهیل در ارائه به کاربران است. یکپارچه‌سازی ریشه در خدمات سنتی کتابخانه‌ها دارد و نمونه آن در ایران، راه‌اندازی طرح غدیر (اشتراک منابع) است که پژوهشگاه علوم و فناوری متولی انجام آن در سطح ملی است. ضرورت یکپارچه‌سازی در محیط دیجیتال چند برابر محیط سنتی است، زیرا پراکندگی خدمات در این محیط کاربر را سردرگم می‌کند. یکپارچه‌سازی شرط لازم در رسیدن به هدف و فلسفه کتابخانه دیجیتال است. در یکپارچه‌سازی دو رویکرد عمده دنبال می‌شود: یکپارچه‌سازی منابع اطلاعاتی و یکپارچه‌سازی خدمات اطلاعاتی. برای یکپارچه‌سازی خدمات در کتابخانه دیجیتال مدل‌های مختلفی پیشنهاد شده است. انتخاب هر مدل بسته به هدف و نوع کاربران، از یک کتابخانه به کتابخانه دیگر متفاوت است. سه مدل اصلی یکپارچه‌سازی خدمات در کتابخانه دیجیتال عبارتند از: ۱. مدل جست‌وجوی هم‌زمان^۵، ۲. مدل برداشت